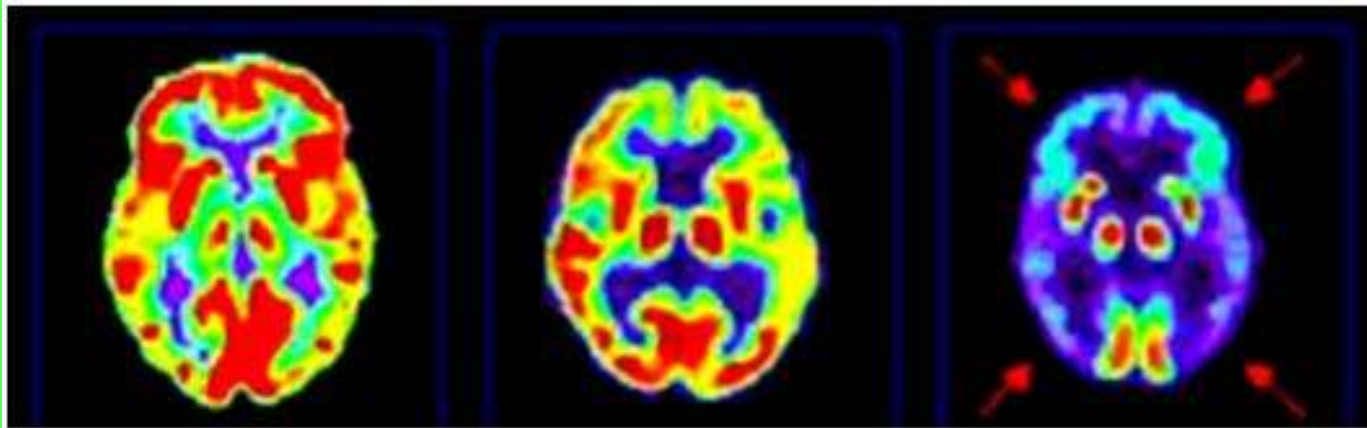

İNSANIN QOCALMASININ MORFOLOJİ VƏ GENETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycan Tibb Universiteti
Tibbi biologiya və genetika kafedrası
Dosent Ə.P.Əzizov

Müzakirə olunacaq məsələlər

- ***Qocalıq və qocalma***
- ***Qocalmanın xarici və daxili əlamətləri***
- ***Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri***
- ***Somati hüceyrələrin replikativ qocalması***
- ***Telomerlər, telomer DNT-si***
- ***Replikativ qocalmanın molekulyar mexanizmləri***
- ***Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma***
- ***Progeriyalar və demensiyalar***
- ***Qocalmanın genotipdən asılılığı***
- ***Qocalmanın yaşayış şəraitindən asılılığı***
- ***Uzunömürlük***

Qocalıq

- Qocalıq insanın həyatının *nəsil törətmə funksiyasını itirməsi anından onun ölümünə qədər dövrü* əhatə edir.
- Qocalıq üçün sağlamlığın, *əqli qabiliyyətin zəifləməsi, sinir sisteminin işinin* və orqanizmin digər funksiyalarının tədricən zəifləməsi və minimum həddə qədər düşməsi xarakter halıdır.
- Qocalıq yaşla əlaqədar inkişafın növbəti qanunauyğun dövrü olub *ontogenezin son mərhələsidir.*
- İnsanları onların fəllığında baş verən bir sıra dəyişkənliklərə və cəmiyyətdə roluna görə qoca hesab edirlər.

Qocalma

- Qocalma **qarşısı alınmayan dağıdıcı bioloji prosesdir.** Bu proses orqanizmin uyğunlaşma imkanlarının tədricən azalmasına gətirib çıxarır.
- Qocalma üçün xarakter cəhət yaşla əlaqədar **patologiyaların artması və ölüm ehtimalının yüksəlməsidir.**
- Qocalmanın qaunauyğunluqlarını **herantologiya**, yaşla əlaqədar patologiyaları **heriatriya** öyrənir.
- Qocalmanın başlanması və onun bölgüsü tam şərtidir. 55-60 yaşdan 75 yaşa qədər kişilər və qadınlar **ahıl**, 75 yaşdan yuxarı **qoca**, 90 yaşdan yuxarı **uzunömürlü** sayılır.

Qocalma

- Hesab edilir ki, növ səviyyəsində insanın ömrü 92-95 ildir.
- XXI əsrin mühüm demoqrafik xüsusiyyəti ölkələrin çoxunda əhali arasında progressiv olaraq *qocalmanın başqa yaş kateqoriyaları ilə müqayisədə sürətlə artmasıdır.*
- İnsanın ömrünün uzunluğu qocalma prosesi ilə orqanizmin *həyat qabiliyyətinin qorunmasına yönəldilmiş proses arasında* çox mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə ilə müəyyən edilir.
- İnsanın ömrünün uzanması *v i t a u k t* adlanır.

Qocalma

- Qocalma zamanı yaş artdıqca maddələr mübadiləsinin və funksiyaların göstəricilərin yerdəyişməsi üç tip dəyişikliklərdən birinə aid edilir:
- **Progressiv azalan** - ürəyin yığılması, bir sıra endokrin vəzilərin və həzm sisteminin işi, yaddaş və s.
- Demək olar ki, **dəyişməyən** – qanda şəkərin miqdarı, turşu-qələvi tarazlığı və s.
- **Progressiv artan** - bir sıra fermentlərin aktivliyi, xolesterin, lesitin və başqalarının miqdarı.

Qocalma

- Orqanizmin qocalmasının xarakter cəhətləri:
- **Heteroxronluq** - ayrı-ayrı orqanların və toxumaların qocalma vaxtının başlanmasında olan fərqlər.
- **Heterotopluy** - müxtəlif orqanlarda qocalmanın eyni dərəcədə üzə çıxması.
- **Heterokinetiklik** - yaş dəyişikliklərinin müxtəlif sürətlə inkişafı.
- **Heterokateftentlik** - hüceyrələrdə və orqanlarda yaş dəyişkənliklərinin müxtəlif istiqamətdə olması.

Qocalma

- Qocalma və vitaukt proseslərinin balansındakı fərq *insanın bioloji yaşını* və yaşla əlaqədar dəyişilmə dərəcəsini müəyyən edir.
- Qocalmanın fundamental mexanizmlərinin ümumiliyinə baxmayaraq, onun gedişatında fərdi xüsusiyyətlər və qocalmanın müxtəlif sindromları mövcuddur.
- Sürətli qocalma yaşla əlaqədar patologiyalara səbəb olur, qocalma zəif sürətlə gedirsə, bu, uzunömürlük deməkdir.
- Qocalma *xarici və daxili mühit amillərinin təsiri* altında orqanizmdə daim artan zədələnmələr hesabına inkişaf edən dağıdıcı prosesdir.

Qocalma

- Qocalma, birinci növbədə, xarici əlamətlərdə və orqanlar sistemləri səviyyələrində üzə çıxır.
- Daha sonra bu proses *fizioloji funksiyaların dəyişməsi, hüceyrələrin ölümü və orqanizmin uyğunlaşma imkanlarının azalması* ilə davam edir.
- Nəticədə *yaş patologiyaları inkişaf edir və ölüm ehtimalı yüksəlir.* Yaş artdıqca hüceyrədə dağılma prosesləri onun bərpasından üstün olur.
- Qocalma maddələr mübadiləsinin zəifləməsinə, ayrı-ayrı funksional sistemlərin fəaliyyətinin dəyişməsinə səbəb olur.

Qocalma

- Qocalma sinir sisteminin bir sıra mərkəzlərinin funksiyalarının pozulmasına və *neyro-humoral tənzimlənmənin dəyişməsinə* səbəb olur.
- Həzm vəzilərinin normal fəaliyyətini təmin edən fermentlərin fəallığı azalır. Daxili sekresiya vəzilərinin sekretor fəaliyyətində kəskin ləngimə baş verir.
- Hipofiz, epifiz, qalxanabənzər, qalxanabənzər ətraf, böyrəküstü, timus kimi daxili sekresiya vəzilərinin fəaliyyəti azalır, cinsiyyət vəzilərinin sekresiyası kəskin zəifləyir.
- Xarici sekretor funksiya əksər hallarda zəifləyir, tər vəzilərinin sayı və funksiyası azalır.

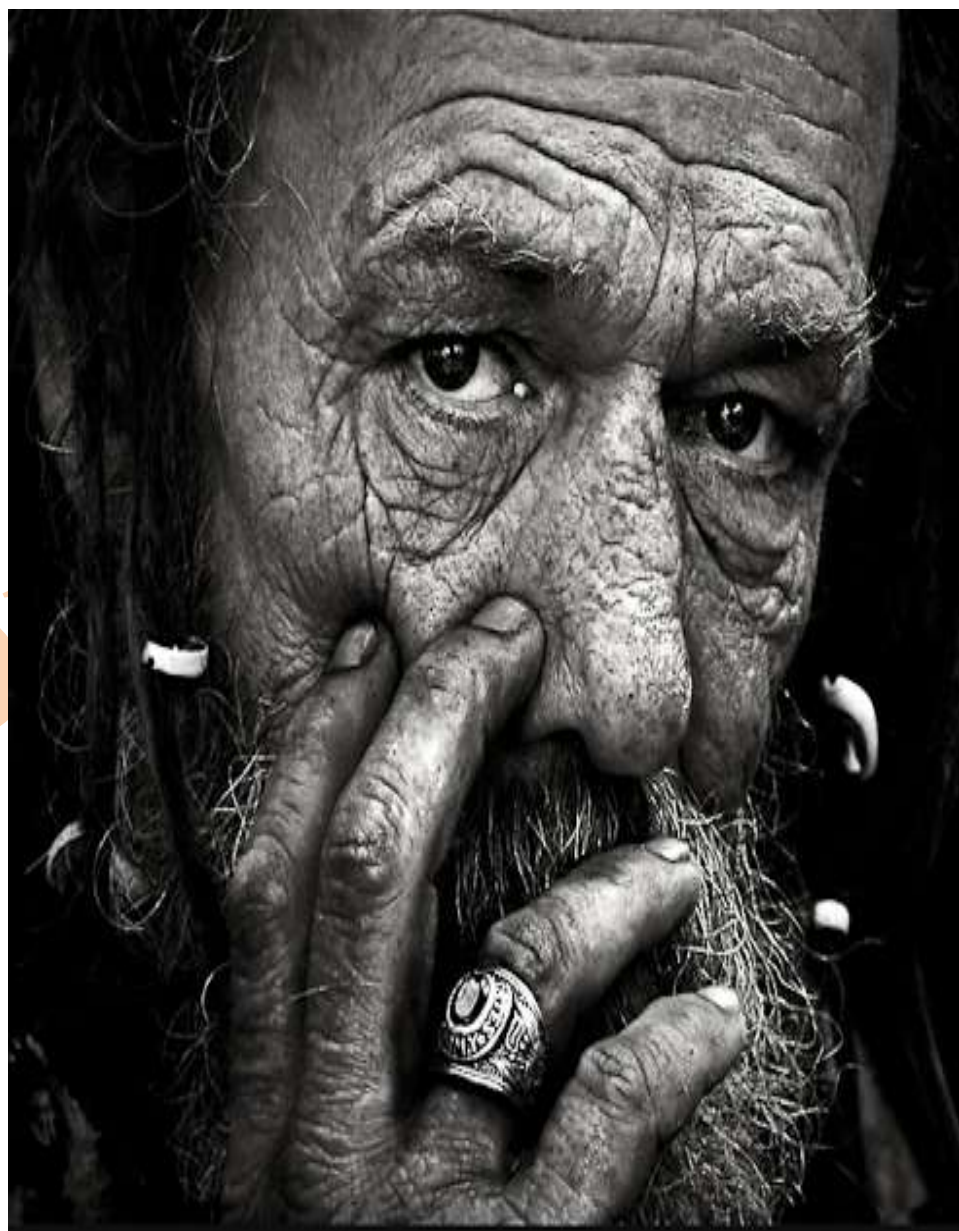
Qocalmanın xarici əlamətləri

- Qocqalma prosesində bədənin ümumi ölçüləri, forması, dərinin və onun törəmələrinin vəziyyəti dəyişir.
- ***Boyun hündürlüyü.*** Yaş artdıqca fəqərələrarası disklərin deformasiyası, yastılaşması, onurğanın normal ayrılıqlərinin itməsi baş verir. Onurğanın arxadan önə doğru çox əyilməsi nəticəsində ***qocalma zamanı bədənin ümumi uzunluğu azalır.***
- Onurğanın ***arxadan önə doğru əyilməsi*** daha çox 65 yaşdan sonra müşahidə edilsə də, bu proses 40 yaşı keçmiş insanlarda da baş verir.
- Boyun azalması 60 yaşdandan başlayır və ***hər sonrakı 5 ildə orta hesabla 0,5-1 sm*** təşkil edir.

Qocalmanın xarici əlamətləri

Qocalmanın xarici əlamətləri

Qocalmanın xarici əlamətləri

- ***Bədənin çəkisi.*** İnsanlarda bədənin çəkisi, bir qayda olaraq, ***30-55 yaşa qədər artır***, sonra isə tədricən azalır. Çəkinin ***azalması 60 yaşdan sonra sürətlənir***, ahıl və qoca yaş kateqoriyaları üzrə, xüsusilə uzunömürlü insanlarda çox yaxşı müşahidə edilir.
- Yaş artdıqca qadınlarla müqayisədə bədənin çəkisinin azalması kişilərdə daha aydın görünür.
- Əzələ toxumasının ən yüksək miqdarı və onun nisbi sabitliyi 20-30 yaş dövrünü əhatə edir.
- Sonrakı yaş dövrlərində əzələ kütləsinin əvvəlcə zəif, daha sonra sürətlə azalması baş verir, 50 yaşdan sonra daha sürətlə gedir.

Qocalmanın xarici əlamətləri

- ***Dəri.*** Yaşla əlaqədar dəridə dəyişikliklər 30 yaşdan sonra tədricən başlayır və 40 yaşdan sonra aydın görünür. Dərinin epidermis qatı yastılaşır və nazikləşir. 30 yaşlı insanlarla 80 yaşlılarda dərinin epidermis qatı 25% azalır.
- Yaşlılarda, xüsusilə uzun ömür sürən insanlarda dərinin temperaturu azalır. Bu maddələr mübadiləsinin zəifləməsi, dəriyə gələn qanın azalması və tər vəzilərinin quruluşunda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır.
- 30 yaşdan başlayaraq saç azalır, saç ağarmağa başlayır, tük soğanaqları pigment əmələ gətirmə qabiliyyətini itirməyə başlayır.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Əzələ sistemi və skelet.*** Eninəzolaqlı əzələlərin yığılma gücünün zəifləməsi, onların atrofiyası və sürətlə yorulması baş verir.
- 40-50 yaşlarında qocalmanın daha çox rast gəlinən əlaməti kimi sümüklərin ***osteoporozla*** zədələnməsini misal göstərmək olar.
- ***Yaşla əlaqədar osteoporoz insanda inkişaf edən ümumbioloji prosesdir.***
- Sümüklərin sıxlığı 70 yaşlı qadınlarda normal sıxlığın 60%-nə, kişidə isə 70%-nə bərabərdir.
- Osteoporozun inkişafına yaşla yanaşı, endokrin sistemin işinin pozulması, zəif qidalanma və az hərəkət etmə də təsir göstərir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

15

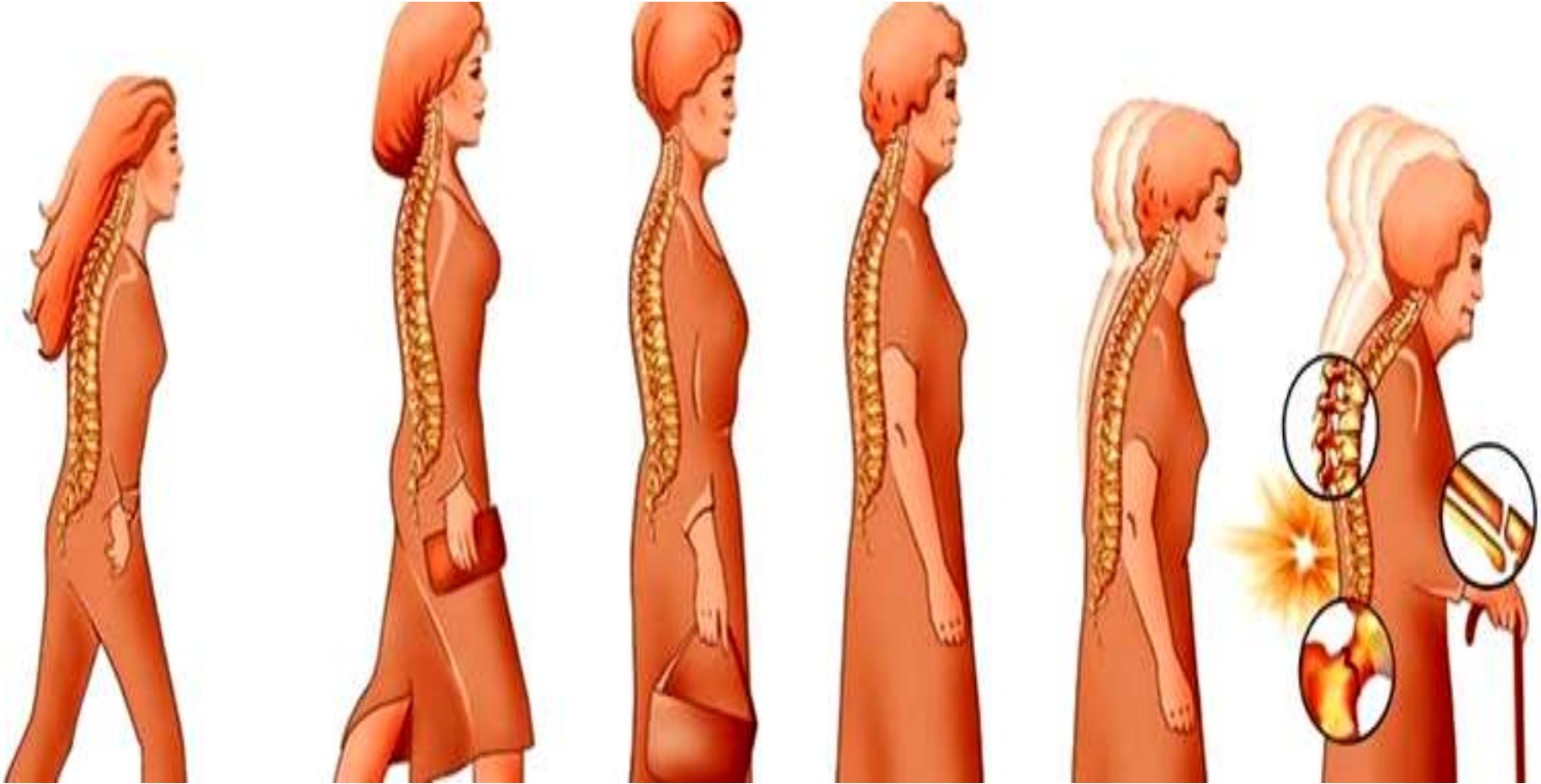
25

35

50

65

75

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- Yaş artdıqca əzələlərdə kollagenin miqdarı artır, əzələ lifləri ya qismən, ya da tam şəkildə ***kollagen liflərlə*** əvəz olunur.
- Orqanizm qocaldıqca kollagen liflərin özü də ***elastikliyini itirir, qalınlaşır*** və onların lifləri arasında köndələn atmalarla birləşmə müşahidə olunur, toxumaların kövrəkliyi artır.
- Yaş artdıqca sümüklər nazikləşir, sərtliyini və elastikliyini itirir. Belə ki, 35 yaşdan sonra ***kalsium sümük toxumasında az toplanır***, onun bu toxumadan çıxarılma intensivliyi isə artır. Bu proses hamıda eyni xarakterlidir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- Müəyyən qrup insanlarda *kalsiumun toxumadan çıxarılma intensivliyinin artması* osteoporoza səbəb olur.
- *Osteoporoz* bütün skeleti, ən çox bud, baldır, dirsək və mil sümüklərini, eləcə də fəqərələri zədələyir.
- Belə xəstələrdə sümüklər ən zəif zərbədən sına bilər. Kompresion sınıqlar zamanı *bədənin öz ağırlığı hesabına göstərilən təzyiq nəticəsində* fəqərələrin qırılması baş verir.
- Belə zədələnmələr və onurğadakı fəqərəarası disklərin yastılaşması hesabına insan qocaldıqca onun boyu qısalır, qaməti əyilir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- Osteoporoz *yaşlı qadınlar arasında daha çox yayılmışdır*, 60 yaşdan sonra hər dörd qadından biri bu xəstəlikdən əziyyət çəkir.
- Menopauzaya qədər qadınlarda sümüklərin möhkəmliyi *estrogenlərlə* sabit vəziyyətdə saxlanılır.
- Sonra esterogenlərin miqdarı azalır və qanda onların əksinə təsir göstərən *qalxanabənzər ətraf vəzinin parathormonunun* qatılığı artır.
- Parathormon isə kalsiumun *toxumalardan çıxarılıb qana keçməsini* təmin edir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- Qocalan insanlar üçün onurğanın müxtəlif şöbələrinin ***osteoxondrozu*** yaşla əlaqədar adi hal kimi qiymətləndirilir.
- Bu halda fəqərələrarası disklərin qığırdaq toxumasında destruktiv dəyişikliklər baş verir.
- 70 il və daha çox yaşı olan insanlarda onurğanın osteoxondrozu 83–98 % intensivliklə rast gəlinir.
- Belə dəyişikliklər ən çox onurğanın boyun və bel-büzdüm şöbələrində baş verir, bel-bzdüm radikulitinin yaranmasına səbəb olur.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Sinir sistemi və hiss orqanları.*** Sinir sistemində quruluşun dəyişməsi, birinci növbədə, sinir hüceyrələrinin – neyronların sayının azalması ilə əlaqədardır.
- Neyronların sayının azalması insan doğulandan sonra başlayır. Lakin onların ***sayının nəzərə carpaçaq dərəcədə azalması 50-60 yaşdan başlayır.*** Qocaların baş beyninin müxtəlif şöbələrində bu proses bərabər səviyyədə getmir.
- Qocaların ***böyük yarımkürələr qabığında neyronların itkisi 50-60%-ə çatır.*** Məsələn, 20-30 yaşlı kişidə beyin çəkisi orta hesabla 1394 qramdır, 90 yaşlıda isə ***beynin çəkisi 250 qram azalaraq 1100 qramdan bir qədər çox olur.***

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- **Yaşla əlaqədar onurğa beynində və periferi sinir sistemində, o cümlədən vegetativ sinir sisteminin bütün hissələrində dəyişikliklər baş verir.**
- **Yaş artdıqca görmə və eşitmə orqanlarının quruluşunda və funksiyalarında çox ciddi kənarəçixmələr müşahidə edilir.**
- ***Bütün bunlar insanın mühitə uyğunlaşma imkanlarını minimuma endirir.***
- **İnsanın dad bilmə hissiyatı həyatın birinci aylarında formalaşır və 80 yaşda da zəifləmir. 60 yaşdan başlayaraq şirin dadı duymaq bir qədər zəfləyir.**

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Ürək-damar sistemi.*** İnsanların ürək-damar sistemində qocalma əlamətləri artıq 40 yaşdan görünür.
- Arteriyaların quruluşunda ciddi dəyişiklik baş verir, onların divarlarında lipidlər, xüsusilə xolesterin toplanır və damarların elastikliyi azalır.
- 30 yaşdan başlayaraq arteriyaların divarlarında ***kalsium duzları toplanır, 60-65 yaşlı insanlarda bu, daha sürətlə gedir.*** Arteriyaların elastikliyi azaldığından qanın axını da zəifləyir. 30 yaşlı ilə müqayisədə 75 yaşlı qocanın beyninə gələn qanın axını 20% azalır.

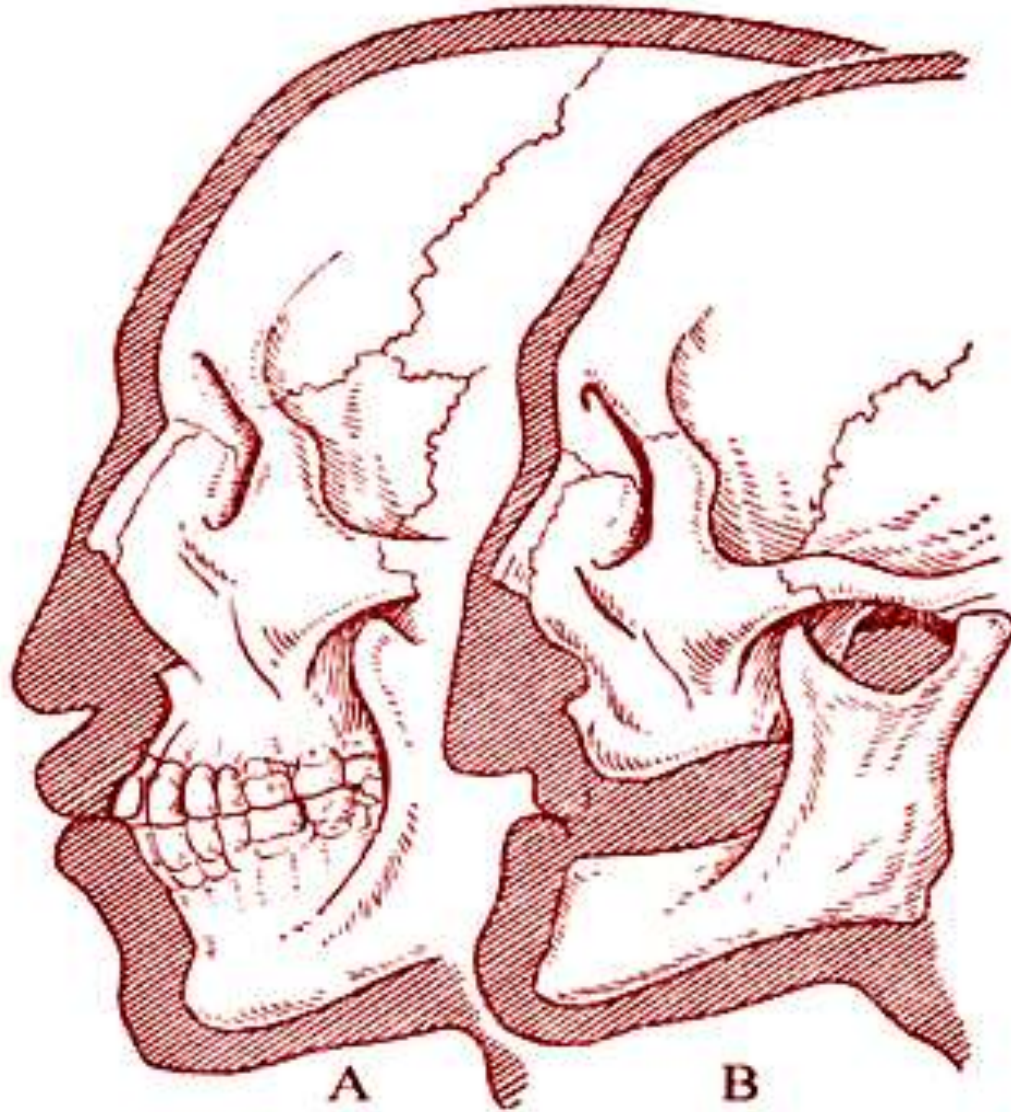
Orqanlar sistemlərinin qocalması

- **Yaşla əlaqədar venaların diametri artır, gicəh, boyun və bilək nahiyələrində dərialtı venalar aydın görünür.**
- **Yaşla əlaqədar kapilyar şəbəkə də ciddi şəkildə dəyişir. Beynin, əzələlərin, daxili orqanların qanla təmin olunması azalır.**
- **Orqanların və toxumaların ümumi qan təchizati pozulur. Nəticədə yaşlılarda və qocalarda tez yorulma və arterial təzyiqin yüksəlməsi baş verir.**
- ***Ürək əzələsinin quruluşunun dəyişməsi 30 yaşdan başlayır və 40 yaşdan sonra onun zəifləməsi və birləşdirici toxuma ilə əvəz olunması, ürəyin genişlənməsi müşahidə olunur.***

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Həzm sistemi.*** Başqa orqanlar sistemləri ilə müqayisədə qocalma həzm sistemində ***nisbətən az hiss olunur.***
- Yaşla əlaqədar dəyişikliklər daha çox ağız boşluğunda müşahidə olunur.
- Bu halda çeynəmə əzələləri zəifləyir və kəllənin üz şöbəsinin sümüklərinin deformasiyası baş verir.
- Alt çənənin, xüsusilə üst çənənin ölçüləri azalır, dişlərin yerləşmə xüsusiyyəti və dişləmə gücü dəyişir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Tənəffüs sistemi.*** Yaş artdıqca alveolların divarı dağılır və tənəffüs səthi azalır. Birləşdirici toxumanın inkişafı ilə oksigen mübadiləsi zəfləyir. ***Ağciyərlərin ümumi tutumu, xüsusilə həyat tutumu azalır.*** 30 yaşlı insanlarla mqayisədə həyat tutumu 75 yaşlı insanda cəmi 56%-ə bərabərdir.
- Bronxların və ağciyərlərin iltihabı riski artır, orqanizmin oksigenlə təmin olunması və arterial qanın oksigenlə zənginləşməsi azalır.
- Lakin qocalarda tənəffüs intesivliyinin artması ağciyərlərin ventilyasiyasını yaxşılaşdırır.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- ***Sidik-cinsiyyət sistemi.*** Qocalma ilə əlaqədar 70 yaşdan sonra böyrəklərin çəkisi azalır.
- Nefronların sayında norma ilə müqayisədə 33-50% -ə qədər azalma müşahidə edilir.
- İnsanda ***nefronların sayının azalması hələ yetkinlik dövründə başlayır,*** lakin zəif inkişaf edir.
- Nefronların sayının azalması yaşa olduqca sürətlənir. 40 yaşa qədər yumaqcıqların miqdarı 95% -ə çatır, 90 yaşda isə cəmi 63% təşkil edir.
- 85-90 yaşda qadınlar arasında böyrəklərin funksiyalarının azalmasına daha çox rast gəlinir.

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- Cinsiyyət sistemində qametlərin əmələ gəlməsi və hormonların sintezi azalır.
- *Qadınlarda menopauzanın başlanması ilə ovogenez dayanır. Lakin yaşlı kişilərdə cinsi hüceyrələrin əmələ gəlməsi davam edə bilər.*
- Reproduktiv funksiyanın dayanması ilə insanda hormonal profilin dəyişməsi çox mürəkkəb bir prosesdir. *Yaşa dolduqca kişilərdə testosteron, qadınlarda estradiol və progesteron progressiv surətdə azalır.*
- Bu hormonlar hər iki cinsdə, lakin fərqli miqdarda hazırlanır. Yaşla əlaqədar *kışilərdə qadın cinsiyyət hormonları, qadınlarda kişi cinsiyyət hormonları sintez olunur.*

Orqanlar sistemlərinin qocalması

- **20-30 yaşlı qadınlarla müqayisə etdikdə, məlum olmuşdur ki, 80-90 yaşlılarda hipofizin *lyuteinləşdirici* hormonun qanda miqdarı 5 dəfə *follikulstimullaşdırıcı* hormonun miqdarı 14 dəfə çoxdur.**
- ***65 və daha çox yaşı olan insanlarda hipofizin bu hormonlarının qanda miqdarının nisbətində kəskin fərqi yaranması bütövlükdə çoxalma funksiyasının pozulmasına səbəb olur.***
- **Cinsiyyət orqanlarının hüceyrə membranındakı reseptorların azalması nəticəsində onların cinsiyyət hormonlarına cavab reaksiyası dəyişir.**

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- Qocalma prosesi ***molekulyar, subhüceyrə, hüceyrə, toxuma və orqan*** səviyyələrində təsir edir, yəni insanın fərdi inkişafında bütün quruluş səviyyələrini əhatə edir.
- Qocalmanın orqanizm səviyyəsində üzə çıxması yaş artdıqca orqanizmin ***həyat qabiliyyətinin, uyğunlaşdırıcı və hemostatik mexanizmlərin*** effektivliyinin azalması ilə əlaqədardır.
- Hüceyrə səviyyəsində qocalma prosesində onun ultrastrukturunda və proliferasiyasında ciddi dəyişikliklər baş verir. Proses nüvəni, membranları, mitoxondriləri, eləcə də sinir, sekretor, immun, qaraciyər və s. hüceyrələri əhatə edir.

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- Müxtəlif tip hüceyrələrin qocalması bir-birindən fərqlidir. Bu fərqlər hüceyrədə gedən biokimyəvi proseslərdən asılıdır.
- Hüceyrədə gedən biokimyəvi proseslərin istiqaməti onların ***funksiyalarında spesifikliyi*** müəyyən edir.
- Yaş artdıqca molekulyar səviyyədə baş verən dəyişmələr nəticəsində hüceyrədə ***enerji generasiyasının bəzi mexanizmləri*** pozulur.
- Hüceyrələrin və toxumaların əksəriyyətinin humoral və kimyəvi amillərə qarşı həssaslığı artır, bir sıra fermentlərin fəallığı azalır.

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- Müəyyən ionların hüceyrədə qatılığı artır, lesitinin və xolesterinin qanda miqdarı yüksəlir.
- Orqanizmin hər bir hüceyrəsində dağıdıcı dəyişikliklərlə yanaşı, uyğunlaşdırıcı xarakterli bərpa prosesləri gedir.
- Qocalan insan orqanizminin hüceyrələrinin bəzi tiplərində ***DNT-nin reparasiya intensivliyi dəyişir, transkripsiya fəallığı azalır, mRNT-nin bəzi növləri itir***, əvvəllər sintez olunmayan yeni mRNT-lər əmələ gəlir.
- Hüceyrə ayrı-ayrı yaş mərhələlərində ***müxtəlif bioloji informasilardan istifadə edir***.

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- Mitozdan sonra sinir hüceyrələrində DNT-nin transkripsiya fəallığı ***onların hansı mühitdə yaşamasından və funksiyalarından*** asılıdır.
- Yaş artdıqca insanın hüceyrələrində xromatinin tərkibində qeyri-histon zülalların miqdarı azalır.
- ***Transkripsiyanın sürətinin azalmasına paralel olaraq insanın ömrü azalır.*** Qocalma hüceyrədə translyasiya proseslərini dəyişir.
- 12-70 yaş arasında insanlarda mRNT genlərinin yarısı itir. 30-50 yaşlarda isə bütövlükdə zülal sintenzinin intensivliyi zəifləyir.

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- İnsan ömrünün uzunluğu ilə maddələr mübadiləsinin sürəti arasında ***tərs mütənəsiblik*** qeyd olunur.
- ***İnsanın bütün ömrü boyu istifadə etdiyi enerjinin ümumi miqdarı onun enerjetik potensialıdır.***
- İnsan üçün ***enerjetik potensialın*** ölçüsü bədən kütləsinə görə ***3280 kC/q*** təşkil edir.
- Qocaldıqca enerji axınının dəyişməsi hüceyrədə mitoxondrilərin sayının və funksiyalarının azalması ilə əlaqədardır. Qocalma prosesində praktik olaraq hüceyrənin bütün orqanelləri dəyişilir.

Qocalmanın molekulyar və hüceyrə səviyyələri

- Qocaldıqca sitoplazmada membranların miqdarı və dənəvər ER azalır, mikrofibrillərin miqdarı artır.
- Sitoplazmada müxtəlif maddələr, o cümlədən ***lipofussin*** toplanır.
- 80 və daha çox yaşı olan insanların sinir hüceyrələrində 40 yaşlı insanlarla müqayisədə sitoplazmanın ***yarısından çoxu lipofussin tərəfindən sıxışdırılır.***
- Sinir hüceyrələrindən başqa, lipofussin ürək əzələsində və eninə zolaqlı əzələlərdə toplanır.

Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

- “Qocalma” terminini *tədricən inkişaf edən, geri dönməyən və orqanizmin ölümünə gətirib çıxaran* dəişkənliklərin cəmi kimi müəyyən etmək olar.
- Orqanizmdə qocalma proseslərinin müddətini *in vivo* sistemində öyrənmək çox çətindir. Ona görə də qocalma proseslərinin bir sıra mexanizmləri sirr olaraq qalmaqdadır.
- Bütün orqanizmin qocalması, hər şeydən əvvəl, onun hüceyrələrinin qocalması ilə əlaqədardır. Hüceyrə səviyyəsində baş verən dəyişikliklər tam şəkildə orqanizmdə öz əksini tapır.

Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

- Leonard Hayflik və əməkdaşları müəyyən etdilər ki, embrion toxumalarından ayrılmış insanın fibrioblastları hüceyrə kulturası şəraitində ***yalnız məhdud sayda bölünə bilirlər və bu, adətən, 50 bölünmədən çox deyil***
- Hüceyrə kulturasında bir necə dəfə əkdikdən sonra normal fibrioblastlar böyümür və bölünür, mühitdə hüceyrənin həyat dövrü tam (***permanent olaraq***) dayanır. Hüceyrənin bu vəziyyəti ***replikativ qocalma*** adlanır.
- Daha sonralar ***müxtəlif yaşlı insanlardan*** alınmış fərqli hüceyrə tipləri üçün də replikativ qocalma təsvir edilmişdir.

Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

- İnsanın embrional kötük hüceyrələri və xərçəng şişlərindən alınmış hüceyrə xətlərinin çoxunda replikativ qocalma baş vermir.
- Replikativ qocalma vəziyyətində hüceyrələr *bioloji markerlərin xüsusi dəstinə* malik olur.
- Hüceyrənin həyat dövrüyəsini *G1* fazada dayandıran bioloji markerin təsiri çox yaxşı görünür.
- Replikativ qocalma zamanı hüceyrənin həyat dövrüyəsinin *permanent dayandırılması geri dönməyən bir prosesdir*. Hətta böyümə faktorları hüceyrənin bölünməsini stimullaşdıra bilmir.

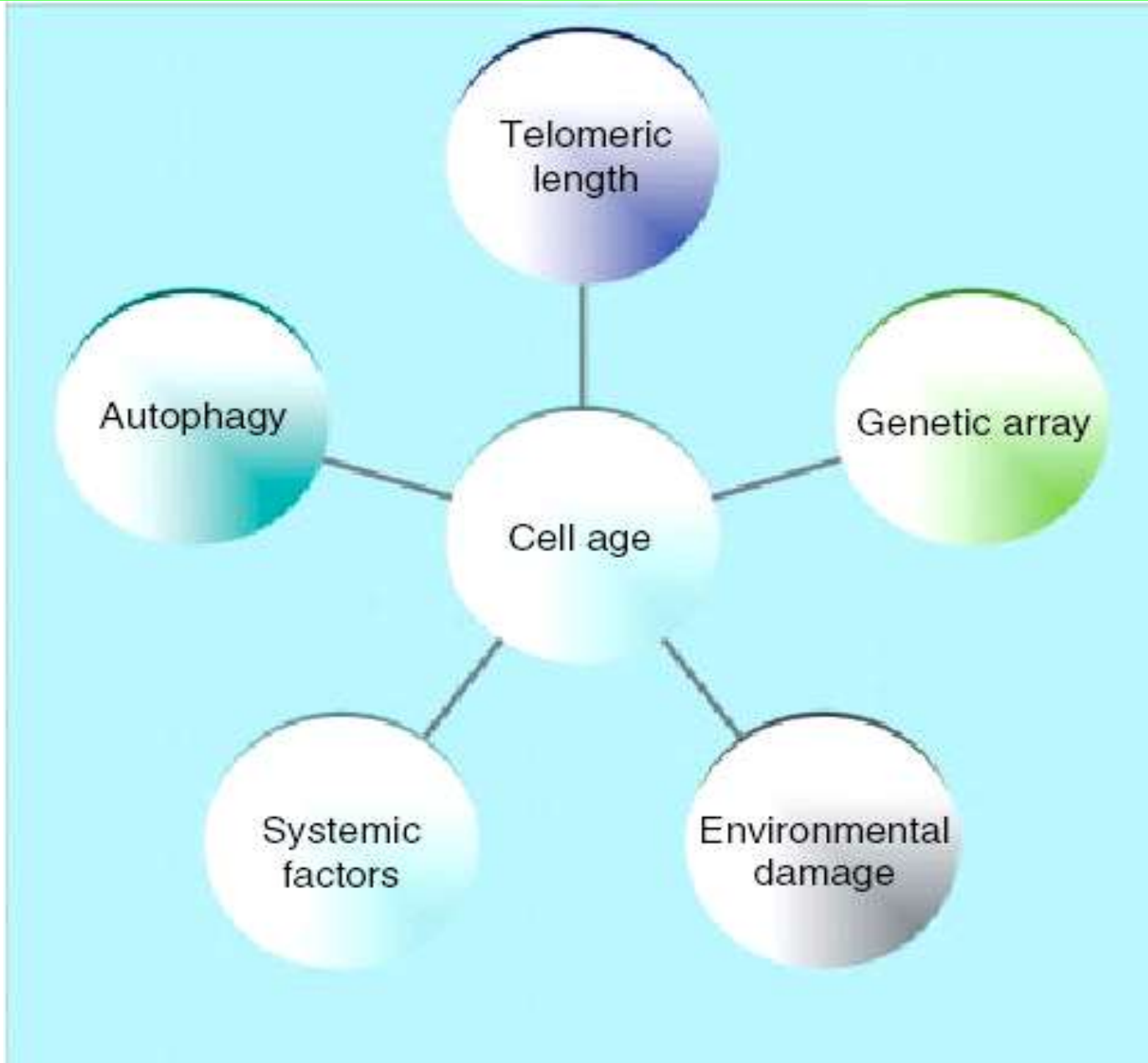
Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

- Qoca hüceyrələr ***özünün metabolik fəallığını və həyat qabiliyyətini*** uzun müddət saxlayırlar. Bu, qoca hüceyrələrin ***apoptoza qarşı*** davamlı olması ilə əlaqədardır. Qoca hüceyrələrdə bir sıra morfoloji dəyişikliklər baş verir, onlar yastı və dənəvər quruluşludur, ölçüləri böyük olur.
- Bu hüceyrələrdə qocalma ilə əlqədar ***pH 6*** mühit şəraitində ***β -qalaktozidazalar*** sintez olunur. Lizosomların hidrolaza-qalaktozidazaları onlar üçün normal ***pH 4*** şəraitində fəal olur.
- Kulturada hüceyrə replikativ qocalmaya daxil olduqda daxili mühiti ***pH 6*** olan hüceyrələrin sayı artır.

Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

- **Stress faktorların müəyyən növləri telomerlərin funksiyalarının pozulmasına səbəb olur.**
- **Stress faktorların təsirindən telomerlərin quruluşu pozulur, müəyyən ardıcılıqları saxlayan DNT fraqmentləri itir və telomerlər qısalır.**
- **Bu kompasda hüceyrənin yaşını müəyyən edən, ona təsir edən amillər çoxluğu verilmişdir.**
- ***Bura telomerlərin uzunluğu, genetik xüsusiyyətlər, xarici mühit amilləri, sistem amillər və autofaqiya daxildir.***
- **Klassik variantda replikativ qocalma telomerlərin uzunluğunun dəyişməsinə əsasən belə izah olunur.**

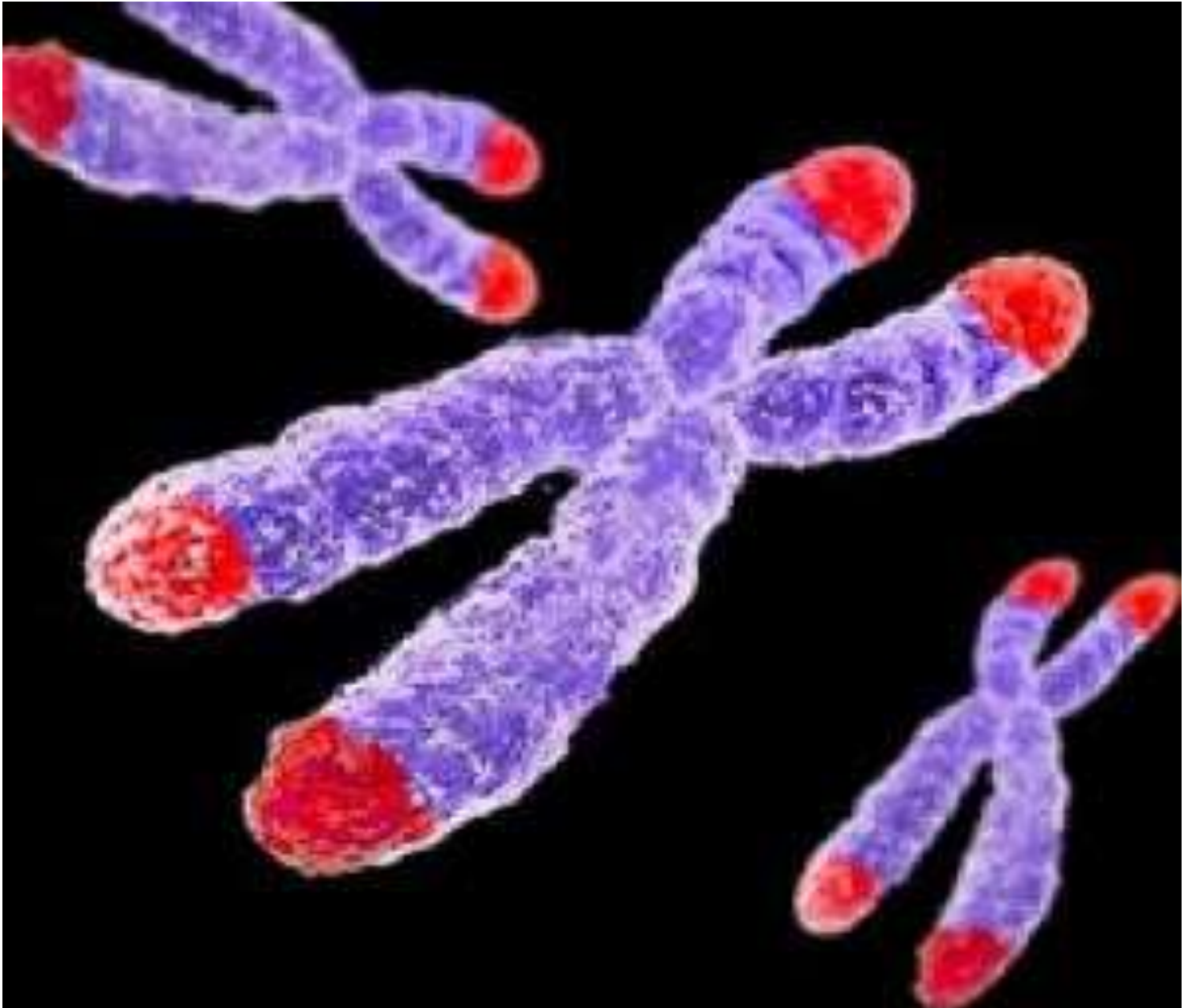
Somati hüceyrələrin replikativ qocalması

Telomerlər

- Telomerlər xromosomların xüsusi ixtisaslaşmış uc strukturları olub tərkibinə görə DNT-dən və zülaldan təşkil olunmuşdur.
- Telomerlər hüceyrələrə *DNT-si ikiqat qırılmış xromosomların uclarını tanımağa imkan verir.*
- Xromosomların açıq ucları deqradasiya edir, rekombinasiyaya məruz qalır və ya DNT-nin reparasiyası hesabına yenidən birləşir.
- Xromosomlarda deqradasiya genetik məlumatın itməsinə səbəb olur.
- Əgər proses davamlı xarakter alarsa, bu, *hüceyrənin ölümü* ilə başa çatır.

Telomerlər

Telomerlər

- Telomerlərin rekombinasiyası onları quruluşunu dəyişir, onlar uzanıb-qısala bilir.
- Telomerlərin uzunluğunun dəyişməsi qocalma proseslərini vaxtından əvvəl işə sala bilir və ya ləngidir.
- Telomerlərin ucları ilə birləşməsi *disentrik xromosomların əmələ gəlməsinə* səbəb olur.
- Disentrik xromosomlar mitoz bölünmə zamanı dağılır, DNT-nin ikiqat zəncirində əlavə qırılmalara səbəb olur.
- Bu ardıcıl proseslər bütövlükdə genomun sabitliyini pozur.

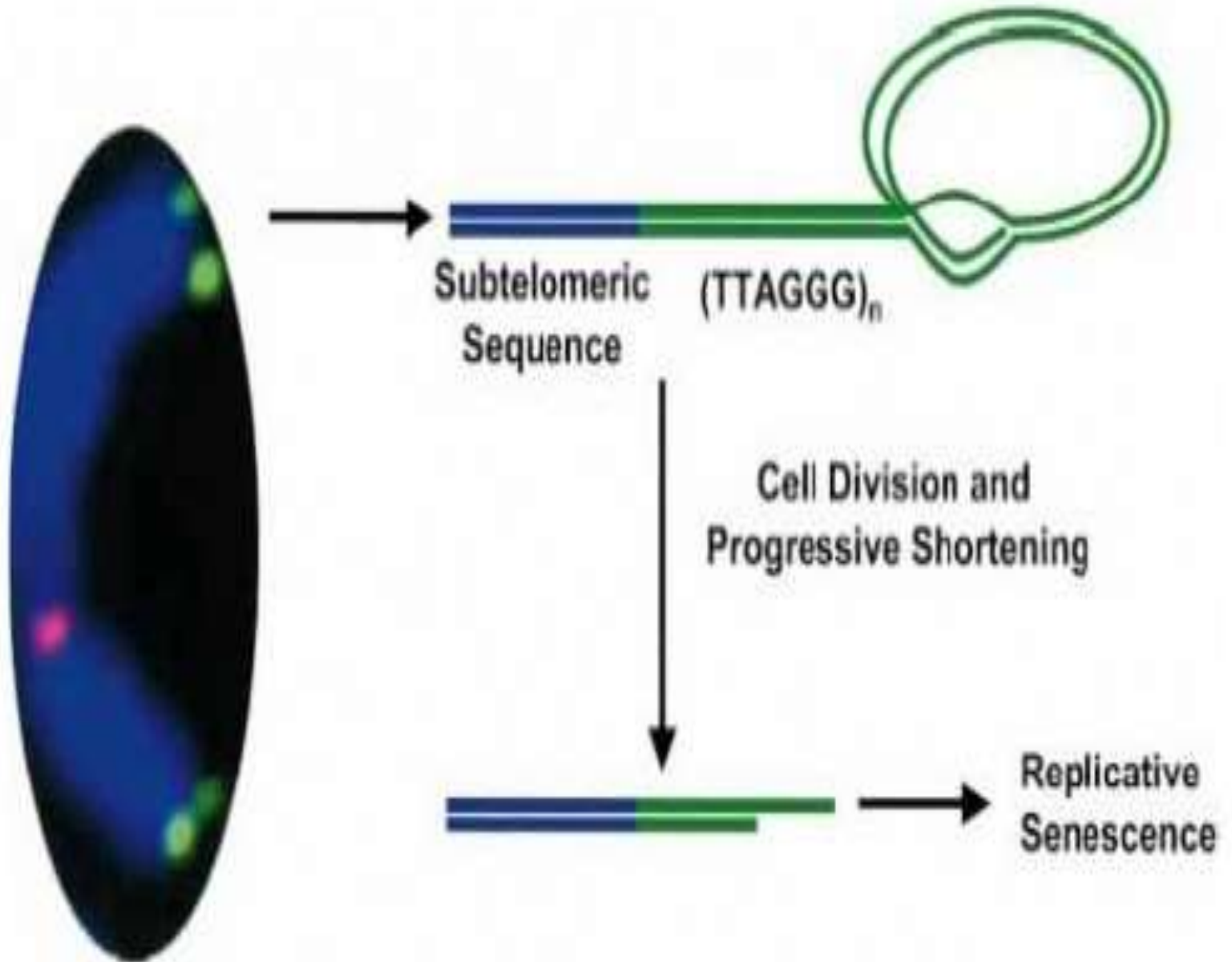
Telomerlər

- Telomer olmazsa, genetik məlumatın itməsi, dəyişikiliyə uğraması və və sabitliyin pozulması baş verir.
- DNT-nin zədələnməsi, aktiv telomerazanın olmadığı şəraitdə hüceyrənin dəfələrlə bölünməsi, telomer zülallarının dəyişməsi nəticəsində telomerlər itir və ya funksional fəal olmayan vəziyyətə keçir.
- Hal-hazırda artıq funksional *fəal olmayan telomerlərin xərçəng şişlərinin inkişafı üçün şərait yaratması* öz təsdiqini tapmışdır. Belə telomerlər hüceyrənin qocalmasına və patoloji proseslərin başlanmasına təkan verir.

Telomerlər

- İnsanın telomerləri hər bir xromosomların uclarında yüzlərlə və minlərlə təkrarlanan ***5^I-TTAGGG-3^I*** sadə quruluşlu ardıcılıqlardan təşkil olunmuşdur.
- Telomer sahələrin çox hissəsi ikizənzirli DNT-dən təşkil olunmuşdur, lakin hər bir telomerin ucu ***3^I - G*** ilə qurtaran tək zəncirli DNT-dən əmələ gəlmişdir.
- ***5^I-TTAGGG-3^I*** təkrarların azalması və itməsi telomerin zədələnməsinə və hüceyrənin ***həyat dövriyyəsinin replikativ dayanmasına*** səbəb olur.

Telomerlər

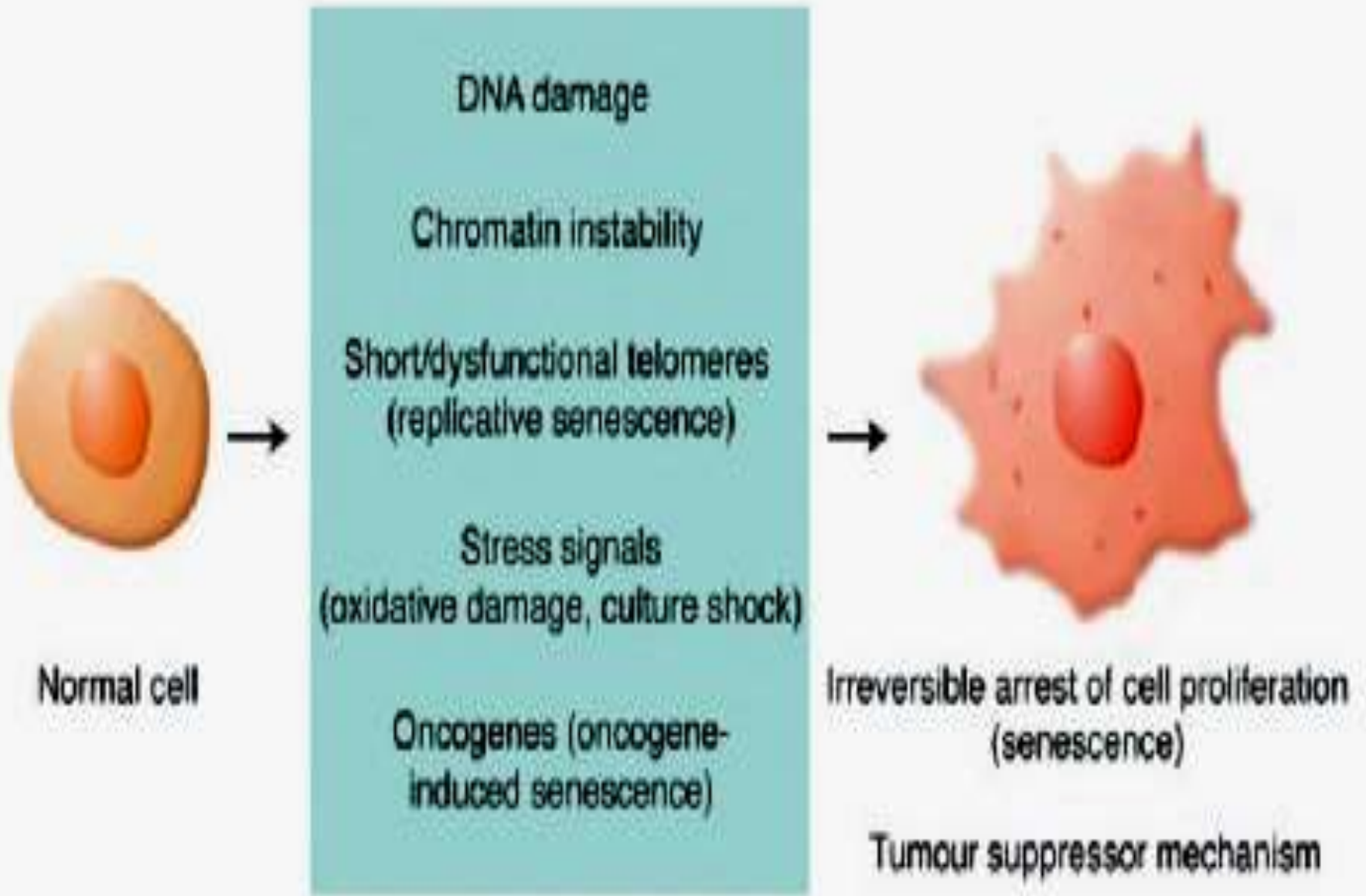
Telomerlər

- Telomerin ucunda ***3^I-G-quyruq*** hissəsi əks transkriptazalar üçün substrat rolunu oynayır. Burada fraqmentlər şəklində telomer DNT-nin sintezi gedir və telomerə əlavə olunur.
- ***3^I-G-quyruq*** hissə telomeri qısalmaqdan, bəzən böyüməkdən qoruyur.
- İnsan telomerlərinin ***5^I-TTAGGG-3^I*** nukleotid sahələrin uzunluğu ***10-15 kb*** təşkil edir. Eyni bir orqanizmin somatik hüceyrələrində telomerlərin uzunluğu dəyişir. İnsanın ömrünün uzunluğu telomerlərin ölçülərindən və ***TTAGGG*** sahələrin tandem təkrarlarından asılı deyil.

Replikativ qocalmanın molekulyar mexanizmləri

- Hüceyrənin hər bir bölünməsindən sonra telomerlər qısalır.
- İnsan hüceyrələrində ***telomerlərin qısalmasının minimum sürəti*** hər bölünmədə 30-50 c.n.-ə bərabərdir.
- Telomerlərin daim qısalması onların strukturunu ciddi şəkildə dəyişir, telomerlə birləşən zülallar itir və qocalma prosesi aktiv fazaya keçir.
- Telomerazanın katalitik subvahidinin ***TERT*** - əlavə ekspressiyası telomerlərin qısalmasının qarşısını ala bilər.

Replikativ qocalmanın molekulyar mexanizmləri

Replikativ qocalmanın molekulyar mexanizmləri

- ***Hüceyrələrin əksəriyyətində telomerlərin disfunksiyasına cavab olaraq telomerazanın ekspressiyası dayanır. Geri dönməz proses kimi hüceyrənin həyat dövriyyəsi başa çatır.***
- **Qocalma prosesində *ekspressiyası dəyişən genlər* müəyyən edilmişdir.**
- **İnsanın fibrioblastları kulturada məhdud sayda bölünür və qocalmağa başlayır, telomerazaların ekspressiyası qocalmanın qarşısını alır.**
- **İnsanın süd vəzilərinin epitel hüceyrələrinin həyat dövriyyəsinin dayanması telomerlərlə əlaqəli deyil.**
- **Bu, tsiklin asılı kinazaların ingibitorunun *p16* aktivləşməsi hesabına baş verir.**

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

- Yaşlı *fiibrioblastlar* *proteazaların, böyümə faktorlarının, proteaza ingibitorlarının, xemokinlərin* və s. genlərin ekspressiyasını dəyişir.
- Orqanizmdə *hər bir hüceyrə digər hüceyrələrin əhatəsində olduğundan*, qoca hüceyrələrin sekretor funksiyası qonşu hüceyrələri olduğu mühiti dəyişir.
- Hüceyrənin qocalması toxumaların öz-özünü yeniləşdirmə imkanını azaldır. Nəticədə orqanizmin ümumi qocalması və homeostazın tamlığının pozulması baş verir.

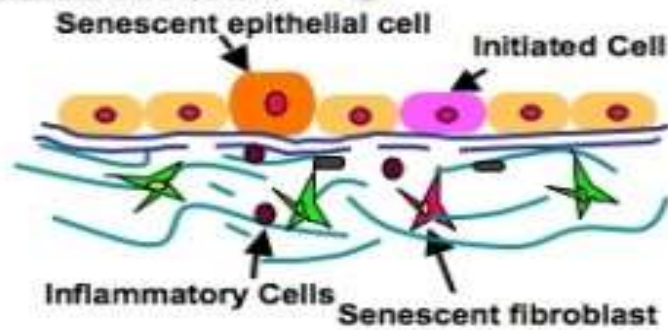

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

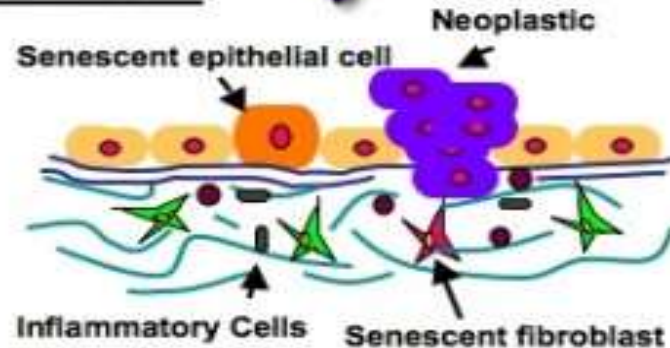
Young Tissue

Old/Stressed Tissue

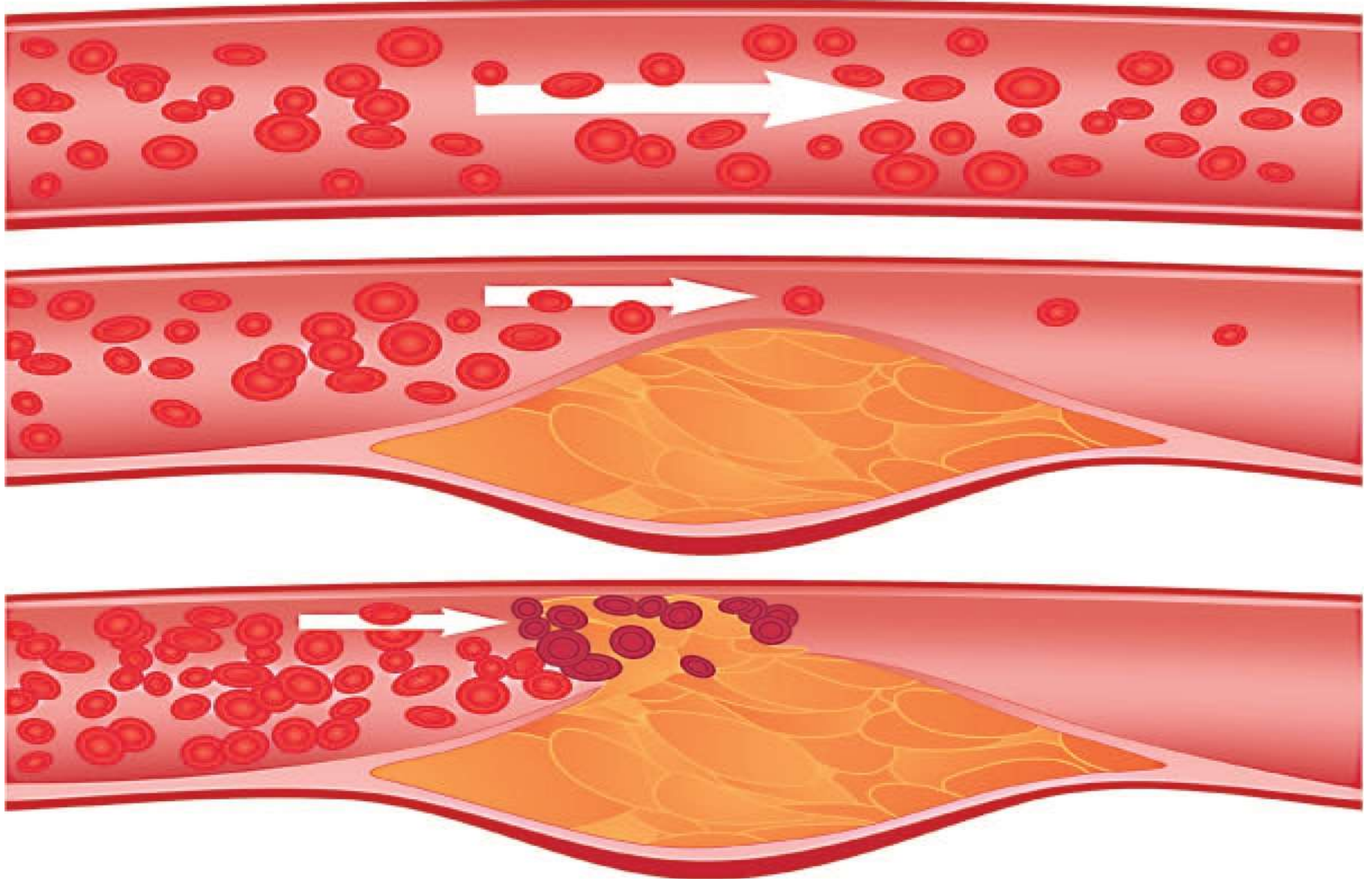
Neoplastic Tissue

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

- Qocalma ilə əlqədar markerlərin yaş ***patologiyalarının inkişaf etdiyi yerlərdə tapılması*** hüceyrənin qocalması ilə orqanizmin qocalması arasında əlaqəni göstərir.
- Stressə məruz qalmış bir hüceyrə sekretor fəaliyyəti hesabına onu əhatə edən və onkogenlərin ilkin transkripsiyası baş verən hüceyrələri dəyişir. Nəticədə toxumanın lokal dəyişməsi baş verir.
- Qoca hüceyrələrdə genlərin ekspressiyasındakı bütün dəyişikliklər ***aterosklerozun*** inkişaf üçün faktorlar kompleksidir.
- Hüceyrənin qocalması ilə yaş patologiyası olan osteoartroz arasında birbaşa asılılıq vardır.

Ateroskleroz

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

- Toxumadakı qoca hüceyrələr qonşu xərcəngə meyilli hüceyrələrin, daha sonra yaşlı toxumalarda xərcəng şişlərinin inkişafı üçün sərait yaradır.
- İnsanda qoruyucu mexanizmlər kimi inkişaf edən bəzi xüsusiyyətlər cavanlar üçün optimal təsirə malik olsa da, qocalara bu, zərərli təsiri ilə seçilir.
- Qocalan hüceyrələrin funksiyaların dəyişməsi yaşlı orqanizmə bütün hallarda mənfi təsir göstərir.

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

- **Bu zərərli effektlər cavan toxumalarda da var, lakin cavan fərdlərdə qocalan hüceyrələrin miqdarı az olduğundan, onların təsiri sistem xarakterli deyil.**
- **Qcalma prosesində yenilənmə olmadığı üçün *qoca hüceyrələr orqanizmdə toplanır.* Funksiyaları dəyişmiş sekretor istiqamətli bu hüceyrələr fizioloji dəyişikliklərə və toxumaların tamlığının pozulmasına səbəb olur.**
- **Telomerlərin zədələnməsi və mitoz bölünmədə baş verən səhvlər qocalan hüceyrələrin toplanmasına səbəb olur.**
- **Bu hüceyrələrin zərərli təsiri yaşlı insanlarda onlar böyük miqdarda toplandıqda üzə çıxır.**

Hüceyrə və orqanizm səviyyələrində qocalma

- İnsanın bəzi xəstəlikləri telomerlərin qeyri-adi qısalması ilə əlaqədardır. Belə patologiyalar bir qədər fərqlənsələr də, bütün hallarda vaxtından əvvəl qocalmaya və orqanizmin erkən yaşlarda ölümünə səbəb olur.
- Hal-hazırda telomeraza genlərində mutasiyalar hesabına formalaşan 3 sindrom məlumdur: ***anadangəlmə diskeratoz, aplastik anemiya və ağciyər fibrozunun bəzi formaları.***
- Anadangəlmə diskeratoz sindromlu insanların boyu alçaq olur, onların cinsiyyət orqanları normal inkişaf etmir, daha çox sümük iliynin çatışmazlığından ölürlər.

Progeriyalar

- İnsanda progeriyalar hüceyrənin qocalması ilə birbaşa bağlıdır. *Progeriya qocalma deyil, bu, qocalma kimi görünərsə də, əslində çox ağır genetik xəstəlikdir.* Bu xəstəliklər zamanı müəyyən zülalların sintezinin pozulması baş verir.
- Progeriya insanda rast gəlinən nadir genetik xəstəliklərdən biridir. Progeriya zamanı orqanizmin vaxtından əvvəl qocalması ilə əlaqədar dəridə və daxili orqanlarda dəyişikliklər əmələ gəlir.
- Progeriyaların uşaqlarda və yaşlı insanlarda rast gəlinən iki forması ayırd edilir.

Progeriyalar

- ***Hatçinson-Gilford sindromu.*** Xarici görünüşünə görə xəstələr digərlərindən alçaqboylu, başın qeyri-mütənasib formada böyük və üz hissəsinin kiçik olması ilə fərqlənirlər.
- Dərinin epidermis qatı çox dəyişir, dərialtı piy qatı olmur. Uşaq progeriyaları anadangəlmə olsa da, əksər hallarda 2-3 yaşlarında üzə çıxır.
- Xəstəliyin səbəbi ***prelaminA*** zülalını kodlaşdıran ***LMNA*** geninin mutasiyasıdır. Gen ***1q21.2LMNA*** lokusunda yerləşir.
- Lamin zülalları hüceyrənin nüvə membranının daxili səthində nüvə üçün karkas rolunu oynayan ***xüsusi lamin qatı*** formalaşır.

Progeriyalar

- Hatçinson-Gilford sindromu *əsasən sporadik xarakterli olub az rast gəlinir*, lakin qan qhumlarının nikahından xəstə uşaqlar doğulur və bu, sindromun *autosom-resektiv tip* üzrə irsən keçməsinə göstərir.
- Xəstəliyin klinik təzahürü, adətən, 10-24 aylıq yaşdan başlayır, *bəzən bu proses bətdaxili inkişaf dövründən də başlaya bilər*. Banqladeşin Maqura şəhərində 2017-ci ilin mart ayında alnı və üzü qırıqlarla örtülmüş, başında və kürəyində sıx tük örtüyü olan, kiçik bədənli Hatçinson-Gilford sindromlu oğlan doğulmuşdur.

Progeriyalar

Progeriyalar

Progeriyalar

Progeriyalar

- **Lamin A/C (A,B,C)** –insanın laminlər ailəsinə məxsus zülallarıdır. **A,B,C laminlər** nüvə membranının altında bir-birinə dolaşaraq nüvənin lamin qatını formalaşdırır.
- Laminlər hüceyrə bölünərkən nüvənin dağılması və sonrakı yığılması və nüvədə xromatinin birləşdirilməsi proseslərində mühüm əhəmiyyət malikdir.
- **LMNA** geninin alternativ splyasinqi **lamin A**, **lamin B** və **lamin C**-nin əmələ gəlməsinə səbəb olur.
- Lamin B-nin iki forması – **lamin B₁** və **lamin B₂** vardır.

Progeriyalar

- ***Verner sindromu.*** Birləşdirici toxumanın autosom-resektiv tip üzrə irsən keçən irsi xəstəliyidir. Sinir, endokrin sistemlərin və skeletin ağır zədələnmələri baş verir.
- Xəstəliyin səbəbi tərkibində 35 ekzon olan ***8p12RECQL2*** geninin mutasiyasıdır. Genin sintez etdiyi ***WRN zülalı*** genomun sabitliyini qoruyub saxlayır.
- DNT-nin replikasiyası və reparasiyasında iştirak edən ***WRN*** zülalı ***ATF-asılı helikaza*** funksiyasını yerinə yetirir. Patologiya ən çox 30-40 yaşlı kişilər arasında qeyd olunur. Xəstələr 50-52 ilə qədər yaşayırlar.

Progeriyalar

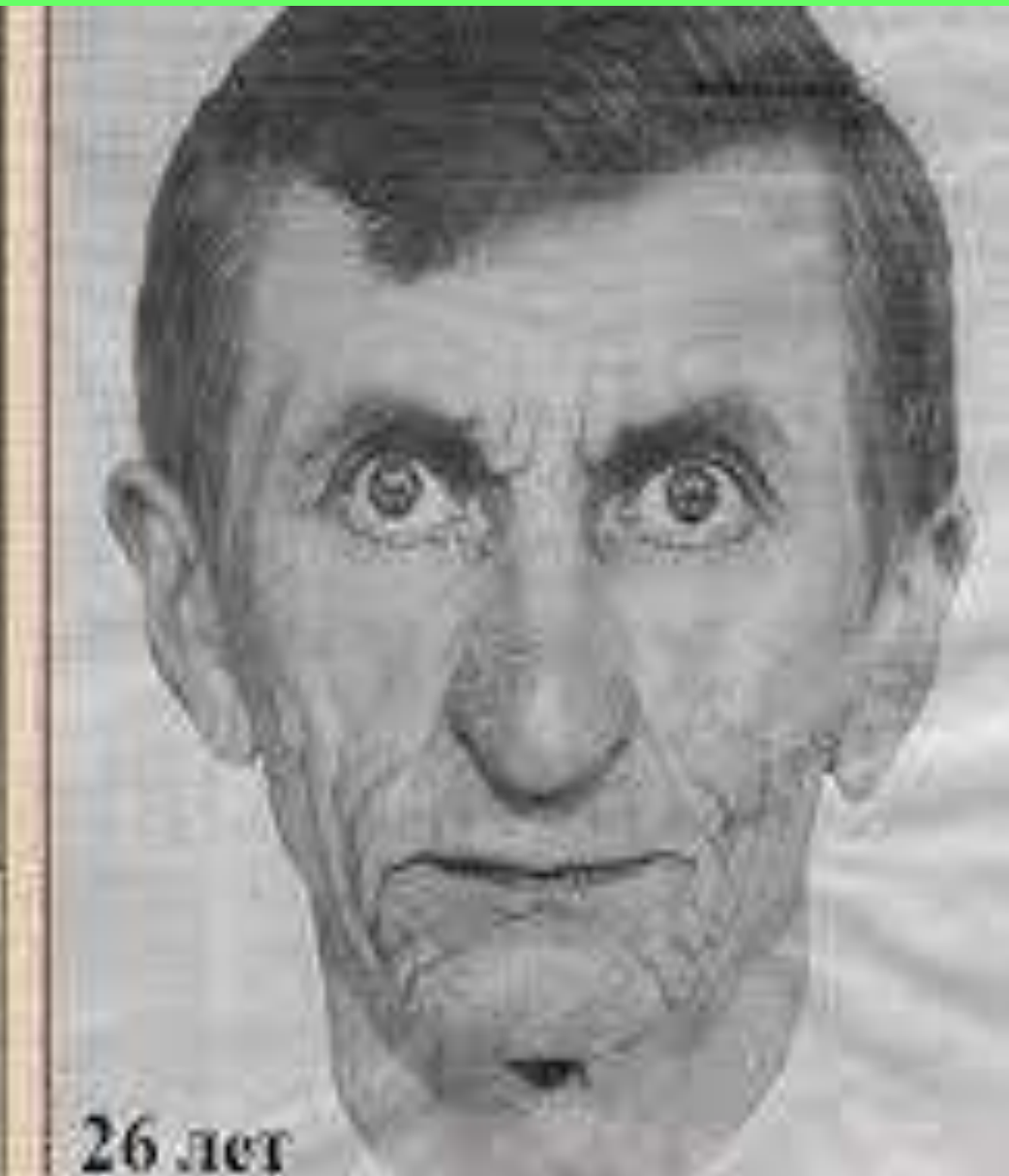
- Verner sindromunun *ilk əlamətləri 14-18 yaşda* üzə çıxır. Bu yaşdan sonra xəstə orqanizmin həyat əhəmiyyətli bütün orqanlarının tədricən zəifləməsi və sıradan çıxması baş verir. Onların saçları ağarır və tökülür, dəridə qocalara xas dəyişikliklər yaranır.
- Təbii qocalma zamanı qocalara məxsus xəstəliklərin geniş spektri müşahidə olunur, ürək-damar sisteminin fəaliyyəti azalır, katarakt və osteoporoz inkişaf edir.
- Verner sindromlu xəstələrdə bəd xassəli və xoş xassəli şişlərin müxtəlif variasiyaları əmələ gəlir.

Verner sindromu
14 yaş və 23 yaş (Vyetnam)

Verner sindromu
24 yaş və 26 yaş (Latviya)

Verner sindromu
15 yaş və 48 yaş (Çin)

Verner sindromu
19 yaş u 32 yaş (İtaliya)

Verner sindromu
24yaş və 39 yaş (ABŞ)

Demensiyalar

- Qocaların sinir sistemində baş verən funksional və struktur dəyişikliklər bilavasitə qocalma prosesləriniun nəticəsidir.
- Neyronların ölümü baş beynin kütləsinin və funksiyalarının azalmasına səbəb olur, demensiyalar baş verir.
- 30 yaşlı insanla müqayisədə 90 yaşının neyronlarının miqdarı normal halda ən azı 15% azalır. *Kəmağıllılıq və ya demensiya baş beynin fizioloji dəyişiklikləri ilə əlaqədar yaranan psixi deqradasiyaların bir formasıdır.* Demensiyalar (kəmağıllıq) iki qrupa ayrılır: presenil və senil.

Demensiyalar

- ***Senil demensiya (qocalıq kəmağillığı)*** qocalma prosesində, adətən, 65 yaşdan sonra başlayır. Senil demensiya tədricən inkişaf edir, xəstələrdə məntiqi yaddaş və düşünmə qabiliyyəti zəifləyir.
- Onlar emosional cəhətdən sabit olmur, aqressivlik, şəxsi gigiyenaya fikir verməmək bu insanlar üçün adi haldır.
- Xəstəliyin ağır formalarında orientasiya və hərəkətlərin koordinasiyası itir, xəstələr hərəkət edə bilmir.
- İnsanların yaşı artdıqca onların demensiyalarla xəstələnmə riski artır.

Demensiyalar

- Senil demensiyalar arasında ən geniş yayılan *Altsheymer sindromudur.*
- Xəstələrin neyronları xaricdən zülal qatları ilə örtülmüşdür, neyronların daxilində isə zülallar qarışıq yığınlar əmələ gətirir.
- Qocalma prosesində neyronların itirilməsi hesabına beyin sanki quruyur. Xəstəlik zamanı baş beyin iki mühüm hissəsi zədələnir.
- Bunlara şüura cavabdeh *böyük yarımkürələrin qabığı*, yaddaş və təlimlə əlaqədar beyin şöbəsi *hippokamp* aiddir.

Demensiyalar

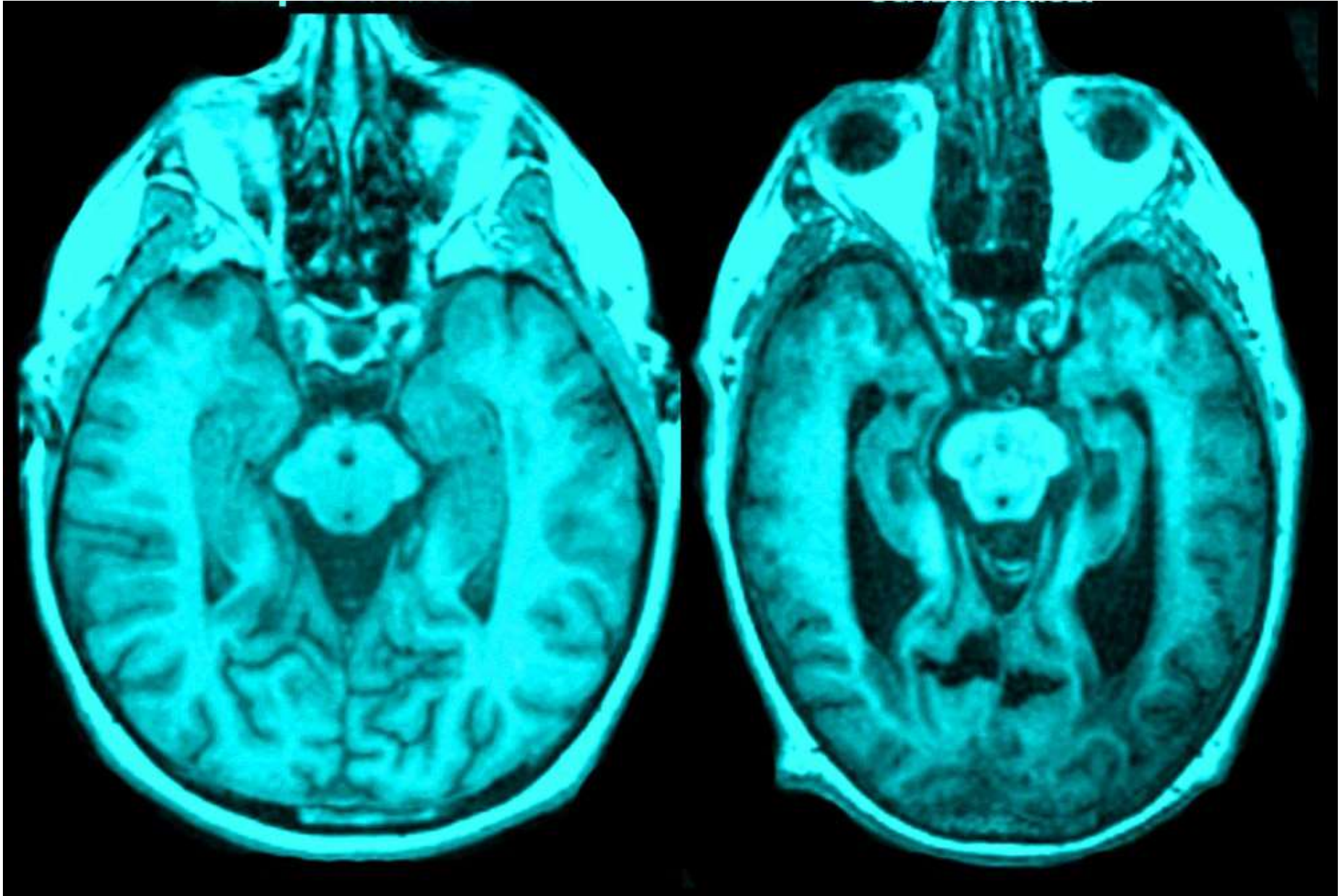
Demensiyalar

- Neyronların membranının xarici səthində ***β -amiloid mənşəli*** zülal qatları, daxili səthində isə ***τ -amiloid*** zülalların toplanmasından ***zülal yumaqcıqları*** əmələ gəlir.
- Hər iki zülal neyronlar üçün qeyri-adidir. Anomal ***tau-zülalın (τ -amiloid)*** tərkibi fosfat qrupları ilə zəngin olur. Normal halda bu zülal neyronların sitoskeletini əmələ gətirən mikroborucuqların tərkibinə daxildir.
- Bu sindrom demensiyaların başqa formaları (Daun, Niman-Pik, Parkinson, Hantinqton) ilə çox oxşardır.

Demensiyalar

- Altsheymer sindromu **1, 14, 19** və **21**-ci xromosomlarda genlərin mutasiyası ilə əlaqədar yaranan xəstəlikdir.
- Altsheymer xəstəliyi **poligen** xarakterlidir və onun formalaşmasında allellər çoxluğu təsir edir.
- **Polisimptom xarakterli bu xəstəliyin müxtəif variantlarınının formalaşması qenlərin alternativ splaysinqi ilə müəyyən olunur.**
- Hal-hazırda Altsheymer sindromunun (**AD**) 4 tipi ayırd edilir.

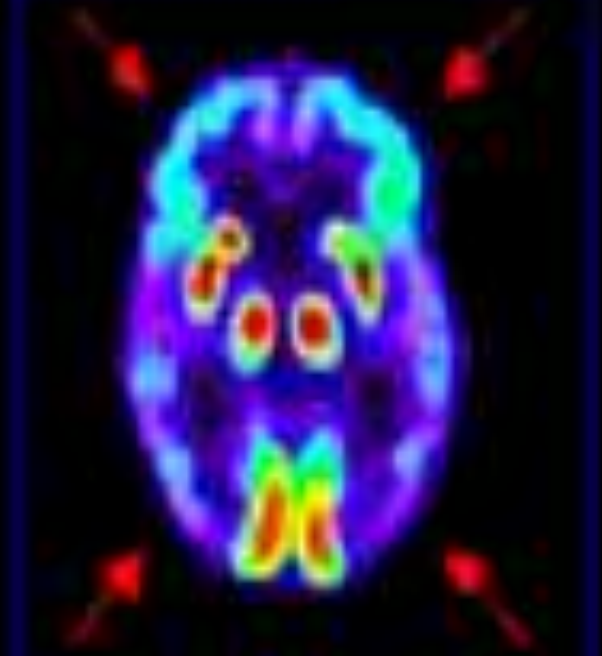
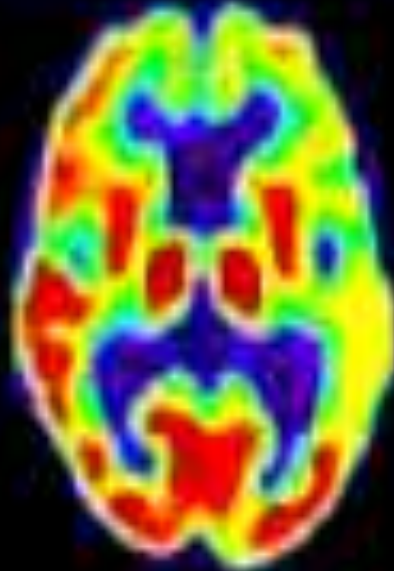
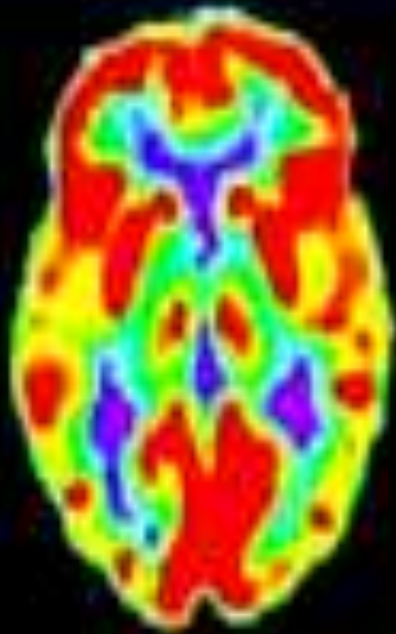
Demensiyalar

Demensiyalar

- ***AD1*** və ya **1-ci tip Altsheymer sindromu** insanın ***21q21.1APP*** lokusunu tutan genin mutasiyası hesabına formalaşır.
- ***APP*** geni ***β -amiloid*** zülalının sələfini – ***amiloid β -A4 precursor protein APP*** kodlaşdırır.
- ***β -amiloid*** orqanizmin ***normal zülalı olub***, öz sələfinin ***proteolitik prosessinqi*** nəticəsində əmələ gəlir və bütün heyvan hüceyrələrində ekspressiya olunur.
- ***21q21.1 APP*** genin tərkibində ***19 ekzon*** vardır. Alternativ splyasiinq nəticəsində ***APP zülalının 10 izoformas***ı əmələ gələ bilər. Onlar ***integral membran zülallarına aiddir*** və molekul kütləsi ***100-140 kDa*** arasında dəyişir.

Demensiyalar

Demensiyalar

- ***APP*** –nin izoformalarından dördünün - 695, 714, 751 və 770 amin turşu qalıqlarından ibarət zülalların tərkibində ***β -amiloid*** zülalının dəqiq ardıcılıqları müəyyən edilmişdir.
- ***APP*** geni hüceyrənin xarici membranının zülal-reseptorunu kodlaşdırır. ***Amiloid yumaqçıqları isə APP geninin anomal prosesinqinin nəticəsində yaranır.*** İnsanlarda bu xəstəlik 45-65 yaşlarında inkişaf edir.
- Bir ailənin üzvləri arasında ***AD1***-in rastgəlmə tezliyi çox yüksəkdir, ***nəslə aid bütün xəstələr üçün eyni bir genin mutasiyası aşkar edilmişdir.*** Bu insanların beyində baş verən struktur və funksional dəyişikliklər eynidir

Demensiyalar

- **AD2** və ya 2-ci tip Altsheymer sindromu. **19q13.2APOE** geninin mutasiyası bütün yaşlı insanlar arasında Altsheymer xəstəliyinə tutulma riskini artırır.
- **APOE** geninin 3 alleli vardır: **E2, E3** və **E4**. İnsan populyasiyalarının əksəriyyətində **E3 alleli daha geniş yayılmışdır** və onun rastgəlmə tezliyi 70-80% təşkil edir.
- **APOE (apoprotein E)** zülalının **E4** izoforması aşağı sıxlıqlı lipöoprotein reseptorla (**LDL**) dimer əmələ gətirə bilmir. **E4** alleli hüceyrənin antioksidant aktivliyini və beyində qlükozanın metabolizmini aşağı salır.

Demensiyalar

- ***AD3*** və ya 3-cü tip Altsheymer sindromu insanda ***14q24.2 PSEN1 (presenilin 1)*** lokusunu tutan genin mutasiyası nəticəsində yaranır.
- ***PSEN1*** geninin uzunluğu **33.1 Kb**-dir və özündə **14 ekzonu** birləşdirir.
- ***PSEN1*** genində son 20 ildə Altsheymer sindromuna səbəb olan 30-dan çox nöqtəvi mutasiya, o cümlədən, 2 missens mutasiya tapılmışdır.
- ***AD4*** və ya 4-cü tip Altsheymer sindromu insanda ***1q42.13 PSEN2 (presenilin 2)*** lokusunu tutan genin mutasiyası nəticəsində yaranır. ***PSEN2*** geninin uzunluğu **26,7 Kb** –a bərabərdir və özündə **12 ekzonu** birləşdirir.

Demensiyalar

- Zəif inkişaf etmiş ölkələrdə Altsheymer sindromunu az yayılmışdır.
- ÜST-nin məlumatına görə 2015-ci ildə dünya əhalisinin **0,442 %-i** Altsheymer sindromundan əziyyət çəkmişdir. 2030-cu ildə bu göstərici artaraq **0,556 %**, təşkil edəcək. Xəstələrin absolyut sayı 2050-ci ildə 100 milyondan çox olacaqdır.
- ***Yaşlıların və qocaların sayı artdıqca xəstələrin sayı da artır.*** 2016-cı ilin məlumatına görə ABŞ-da bütün əhalinin **75-84 yaş qrupuna** daxil olanlar arasında **AD** xəstəliyinin rastgəlmə tezliyi 21% olmuşdur.

Qocalmanın genotipdən asılılığı

- **Qocalma prosesinə orqanizmin genotipi və mühit təsir edir.**
- **Təbii, coğrafi, iqlim amilləri ilə yanaşı, insanın qocalmasına birbaşa təsir edən sosial-iqtisadi amillər də nəzərə alınmalıdır.**
- **Uşaqların və valideynlərin ömrünün uzunluğu arasında korelyasiya əmsalı 0,02-0,03-ə bərabərdir, yəni çox aşağıdır.**
- **Bacıların və qardaşların ömrünün uzuluğu arasında korelyasiya əmsalı 0,15-0,30 intervalda dəyişir, bir qədər yüksəkdir.**

Qocalmanın genotipdən asılılığı

- Qocalma proseslərinə ***genetik nəzarətin mexanizmləri*** aşağıdakılardır:
- ***Pleyotrop təsir*** genlərin əksəriyyəti üçün qeyd olunan adi bir haldır. Ontogenezin ilk mərhələlərində pleyotrop gen ***müsbət*** təsir göstərir, sonrakı mərhələlərdə bu təsir əlverişli olmayan əlamətlərin inkişafına səbəb olur. Burada ***modifikator genlərin*** də təsiri nəzərə alınmalıdır.
- Yaş artdıqca somatik hüceyrələrdə ***mutasiyalar*** toplanır. Nəticədə sistem mexanizmlərin işi, DNT-nin replikasiyası, reparasiyası və transkripsiyası pozulur.

Qocalmanın genotipdən asılılığı

- Qocalmanın sürətinə xroniki xəstəliklərə qarşı ***irsi meyillik*** təsir göstərir.
- Uzunömürlü insanların qohumlarında ***sinir sisteminin qocalması*** sanki dayanır.
- Onların sinir sisteminin bəzi göstəriciləri 15-20 il cavan insanlara xas olan göstəricilərə uyğun gəlir.
- 80 yaşlı insanların 86%-də ateroskleroz yalnız başlanğıc vəziyyətdə inkişaf etmişdir.
- Ürəyin işemik xəstəliyindən əziyyət çəkən insanların qohumlarının da bu xəstəliyə tutulma ehtimalı çox yüksəkdir.

Qocalmanın yaşayış şəraitindən asılılığı

- İnsanların yaşayış şəraiti yüsəldikcə onların ömrünün uzunluğu artır. Məsələn XX əsrin əvvəllərində Rusiyada ömrün orta uzunluğu **32** ilə bərabər idi. Artıq 1987-ci ildə **SSRİ –də** bu göstərici kişilər üçün **64**, qadınlar üçün **73** il təşkil edirdi.
- *Azərbaycanda ömrün orta uzunluğu kişilər üçün 73, qadınlar üçün 78 ilə bərabərdir.*
- Rusiyada ömrün orta uzunluğu **71** ilə, Türkiyədə **75** ilə bərabərdir.
- Ömrün orta uzunluğunun ən yüksək səviyyəsi Yaponiya (84), İngiltərə (83), Kanada (82) və Almaniya (81) kimi ölkələrdə qeyd olunur.

Uzunömürlülük

- **Müxtəlif ölkələrdə çoxlu xalqlar arasında uzun ömür sürən insanlara rast gəlinir.**
- **Bununla belə, planetimizdə müəyyən ərazilər vardır ki, burada uzunömürlü insanlar daha çoxdur.**
- **Yaponiyanın Okinava adası, Çinin dağlıq Tibet ərazisi, Ekvadorun And dağlarında yerləşən Vilkabamba yaşayış məskəni, Yunanstanın Rodos adasının, İtaliyanın Sardiniya adasının və Qafqazın dağlıq əraziləri buna misal ola bilər.**

Uzunömürlük

- Bir qayda olaraq, uzunömürlü insanlar unikal, təkrarolunmaz təbii mühit şəraitində yaşayırlar. Bura ekoloji cəhətdən əlverişli *dağlıq və qağətəyi rayonlar, dağ vadiləri, dəniz sahilləri və təbii qoruqlar* daxildir.
- *XXI əsrin əvvəllərində (2001-2010-cu illər) planetin yüz il və daha çox yaşamış bütün insanların 42%-i Qafqazın dağlıq rayonlarında yaşamışdır.*
- Qafqazda ərazisi - Azərbaycanın, Gürcüstanın, Dağıstanın, Abxaziyanın, Dağıstanın, Karaçay-Çerkeziyanın, Başkırdıstanın dağlıq rayonları uzunömürlülər diyarıdır.

Uzunömürlülük

- Uzunömürlü genotiplərin formalaşmasına təsir edən və ona şərait yaradan bir sıra amillər çoxu mövcuddur.
- ***Genetik amillər:*** potensial yaxşı sağlamlığa səbəb olan irsi morfo-funksional göstəricilər, yaşla əlaqədar bir sıra xəstəliklərin olmaması.
- Uzunömürlülük zamanı irsiyyətin aparıcı rolu uzunömürlü insanların və onların ailələrinin əkizlik və genealoji metodlarla öyrənilməsi əsasında müəyyən edilir.
- Hesab edilir ki, ***insanın ömrünün uzunluğuna çoxlu miqdarda kiçik ölçülü genlər*** təsir edir.

Uzunömürlük

- ***Ekoloji amillər:*** bir istiqamətdə fasiləsiz güclənən antropogen amillərin təsiri altında və müasir texnogen sivilizasiya şəraitində ***iqlim, torpaq, su, hava, flora və fauna kimi təbii mühit amilləri*** insanların diqqətini daha çox cəlb edir.
- Həyat üçün əlverişli amillərin birgə təsiri ***əlverişsiz ekoloji şəraitdə üzə çıxma biləcək irsi xüsusiyyətlərin*** təsir effektini bir qədər azaldır.
- Uzunömürlü genotiplər əlverişli amillərin birgə təsiri şəraitində formalaşmışdır. Ona görə də bu genotiplərin fenotipik, klinik və sosial aspektlərdə üzə çıxması üçün ***əlverişli amillər kompleks təsir göstərməlidir.*** Yalnız bu halda uzunömürlü genotiplər formalaşır.

***DİQQƏTİNİZƏ GÖRƏ
TƏŞƏKKÜR EDİRƏM !***